

Міністерство освіти і науки України

**Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»**

Кафедра української мови та літератури

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

**підготовки здобувачів ступеня вищої
освіти бакалавр**

(назва рівня вищої освіти)

спеціальності 014 Середня освіта (українська мова і література)
(шифр і назва спеціальності)

**спеціалізації українознавство, шкільне бібліотекознавство,
позашкільна освіта, художня культура**
(назва спеціалізації)

Слов'янськ – 2016 р.

РОЗРОБЛЕНО ТА ВНЕСЕНО КАФЕДРОЮ української мови та літератури

УКЛАДАЧ ПРОГРАМИ:

доцент кафедри української мови та літератури Тищенко Лариса Миколаївна

РЕЦЕНЗЕНТИ:

кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства К. А. Тищенко,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Л. В. Сегін.

Рекомендовано до впровадження
науково-методичною радою
Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»

“10” травня 2016 р.
протокол № 3

Перший проректор _____

О. Г. Набока

ВСТУП

Навчальна програма дисципліни «Українська діалектологія» складена відповідно до освітньої програми та навчального плану підготовки здобувачів ступеня вищої освіти бакалавр за спеціальністю 014 Середня освіта (українська мова і література).

Предметом вивчення навчальної дисципліни є особливості української діалектної мови на всіх її рівнях: фонетики, морфології, лексики, синтаксису.

Міждисциплінарні зв'язки: східнослов'янська діалектологія, сучасна українська літературна мова, історична граматики, історія української літературної мови, старослов'янська мова.

Програма навчальної дисципліни містить такі змістові модулі:

1. Сучасний стан та історія української діалектології.
2. Фонетика української діалектної мови.
3. Морфологія української діалектної мови.
4. Синтаксис української діалектної мови.
5. Лексика української діалектної мови.
6. Наріччя й говори української мови.

1. Мета й завдання навчальної дисципліни

1.1. Метою вивчення навчальної дисципліни «Українська діалектологія» є ознайомити студентів-філологів з особливостями українських говорів на сучасному етапі розвитку української мови та на попередніх етапах її історії.

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни «Українська діалектологія» є дати студентам уявлення про фонетичну, морфологічну, лексичну, синтаксичну структуру української діалектної мови, яка є основою мови літературної, а також про основні джерела вивчення діалектів, методи збирання та дослідження їх, історію діалектного членування, класифікацію українських наріч та говорів.

1.3. За результатами вивчення дисципліни у здобувачів повинні бути сформовані такі компетентності:

Загальні:

1. Соціокультурна компетентність:

– розуміти роль культури, науки в розвитку цивілізації, їх співвідношення і пов'язаних з ними сучасних соціальних і етичних проблем, цінності наукової раціональності та її історичних типів, знати структуру, форми і методи наукового пізнання, їх еволюцію;

– знати форми і типи культур, основні культурно-історичні світові центри і регіони, закономірності їх функціонування і розвитку, знати історію культури України, її місце в світовій культурі і цивілізації;

– бути обізнаним у найважливіших галузях і етапах розвитку гуманітарного і соціально-економічного знання, основних наукових школах,

напрямах, концепціях, джерелах гуманітарного знання і видах роботи з ними;

- вміти аналізувати в загальних рисах основні економічні події в своїй країні і за її межами, знаходити і використовувати інформацію, необхідну для орієнтування в основних поточних проблемах економіки;

- знати права і свободи людини і громадянина, вміти їх реалізувати у різних сферах життя, знати Конституцію України;

- мати уявлення про наукові, філософські і релігійні картини світу, сутність призначення і сенс життя людини, про різноманітність людського пізнання, співвідношення істини і помилки, безвір'я і віри, раціонального та ірраціонального в людській уяві, особливості функціонування знання в сучасному суспільстві, про естетичні цінності, їх значення в творчості і повсякденному житті, вміти орієнтуватися в них;

- сприймати і розуміти різні жанри мистецтва (художню літературу, живопис, музику).

2. Інформаційна компетентність:

- вміти користуватися сучасними інформаційними технологіями;

- вільно орієнтуватися у стрімкому потоці наукової інформації, вести особистий науковий пошук за допомогою різних інформаційних систем;

- вміти користуватися електронними носіями для ведення навчальної документації середньої та старшої школи;

- бути обізнаним та вміти вільно користуватися інформаційними системами: бібліотеками, каталогами, архівами, локальними та глобальними мережами для ефективного пошуку та структурування інформації.

3. Комунікативна компетентність:

- знаходити засоби виражати особисте ставлення учителя-гуманіста до культурно-естетичних проблем;

- вміти виражати і обґрунтовувати свою позицію з питань, які стосуються до історичного минулого;

- сензитивність до можливостей адаптації матеріалу відповідно до умов загальноосвітніх навчальних закладів;

- уміння застосовувати різні методичні ситуації в залежності від навчального контексту;

- уміти в практичній діяльності застосовувати знання етикету і дотримання етики ділового спілкування;

- вільно володіти українською мовою як державною і як мовою професійного та повсякденного спілкування з учнями, іноземними мовами;

- використовувати вербальні і позамовні засоби комунікації, техніки взаємодії в комунікаційних актах зі школярами, батьками, колегами, адміністрацією школи.

4. Здоров'язбережувальна компетентність:

- розуміти природу психіки, знати основні психологічні функції та їх фізіологічні механізми, співвідношення природних і соціальних факторів у становленні психіки, розуміти значення волі й емоцій, потреб і мотивів;

– вміти дати психологічну характеристику особистості (її темпераменту, здібностей), інтерпретацію власного психічного стану, володіти найпростішими способами саморегуляції;

– розуміти співвідношення впливу спадковості і соціального середовища, ролі і значення національних і культурно-історичних факторів у навчанні і вихованні;

– впроваджувати в навчально-виховний процес здоров'язбережувальних освітніх технологій через усвідомлення ідей здоров'язбереження та здоров'яформування, до розвитку в учнів активної мотивації щодо необхідності дбайливого ставлення до власного здоров'я;

– здійснювати моніторинг показників індивідуального фізичного й психічного розвитку школяра, на основі знань про його вікові анатомо-фізіологічні особливості, теорію спадковості, фактори ризику прогнозувати можливі зміни здоров'я і проводити відповідні психолого-педагогічні чи коригувально-реабілітаційні заходи;

– попереджати виникнення небезпечних для здоров'я ситуацій, у разі потреби ліквідувати чи уникати їх наслідків;

– вміти надавати долікарняну допомогу з різних видів уражень: травматичних, термічних, хімічних, радіаційних та ін.

5. Акмеологічна компетентність:

– застосовувати теоретичні знання й практичні навички для оволодіння основами теоретичних філологічних дисциплін;

– використовувати знання, уміння й навички, професійно профільовані знання в галузі філологічних наук;

– володіти способами самостійного опанування знань, вміти реалізувати отримані знання в професійній діяльності на практиці;

– розуміти смисл взаємозв'язків духовної, біологічної і соціальної основ в людині, ставлення людини до природи і протиріч, які виникли в сучасну епоху технічного розвитку і кризи існування людини в природі;

– мати уяву про сутність свідомості, її взаємовідносин з підсвідомим, про роль свідомості і самосвідомості в поведінці, спілкуванні і діяльності людей, формуванні особистості;

– поєднувати практичну і професійно-педагогічну цілі з реалізацією виховної загальноосвітньої та розвиваючої функцій;

– бути готовим реалізовувати одержану підготовку в своїй майбутній діяльності.

Спеціальні:

1. Психолого-педагогічна компетентність

– усвідомлювати перспективні тенденції розвитку педагогічної науки, що утримуються на кращих світових національних педагогічних здобутках минулого та сучасності.

2. Фундаментально-прикладна компетентність

– уміти працювати з науковою літературою, визначати суть та характер нерозв'язних наукових проблем, пропонувати свої варіанти вирішення, узагальнювати і класифікувати емпіричний матеріал;

– опанувати систему сучасних прагмалінгвістичних знань про структуру, закономірності та найважливіші аспекти мовної, в тому числі міжкультурної комунікації.

– мати базову теоретичну та практичну підготовку з української мови та літератури.

3. Методична компетентність

– володіти основними правилами оформлення ділової документації українською мовою;

– дотримуватись норм сучасної літературної мови.

На вивчення навчальної дисципліни відведено 90 години / 3 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1

Сучасний стан та історія української діалектології

Предмет і завдання діалектології. Поняття про діалектну мову. Територіальні утворення мови на різних рівнях. Терміни діалект, діалектна група, говір, говірка. Місцеві (територіальні) діалекти та соціальні (професійні) діалекти й жаргони. Ізогласа, ареал, пасмо або пучок ізоглас, діалектне ядро, зони вібрацій. Аспекти діалектологічних досліджень: загальна, або теоретична, і окрема, або національна, діалектологія; описова, або синхронна, і історична, або діахронна, діалектологія. Дослідження мови та її діалектів у нерозривному зв'язку з історією народу, з історією його матеріальної й духовної культури. Теоретичне і практичне значення діалектології, зв'язок діалектології із суспільними науками (історія, археологія, етнографія та ін.). Діалектологія і топоніміка. Дані діалектології як одне з найважливіших джерел історії мови. Зв'язок діалектології з літературознавством; її значення для аналізу мови художніх творів. Значення курсу діалектології для викладання мови в школі.

Джерела вивчення діалектів української мови. Різні фіксації зразків живої народної мови: діалектні записи, додані до різних діалектологічних праць, етнографічні, фольклорні записи, словники, матеріали лінгвістичних атласів, фонотек (магнітофонні записи та записи зразків діалектного мовлення на електронні носії інформації) та ін.

Фонетична транскрипція. Система фонетичної транскрипції для записування діалектних матеріалів української мови, її спрощений варіант. Відбиття в діалектних записах української мови та в діалектологічних дослідженнях різних систем фонетичної транскрипції.

Діалекти і національні мови в історичному розвитку. Діалекти і літературна мова. Діалектна основа української літературної мови.

Короткі відомості з української діалектології. Перші спроби характеристики і класифікації українських говорів (О.Шафонський, О.Павловський та ін.). Класифікація українських діалектів М.Максимовича,

І.Вагилевича, Я.Головацького. Праці О.Потебні та К.Михальчука з української діалектології. Класифікація українських діалектів К.Михальчука. Огляд класифікацій українських діалектів О.Соболевського, О.Шахматова, А.Кримського, І.Зілінського та ін.

Найважливіші монографічні праці з української діалектології (І.Верхратський, В.Шимановський, І.Свенціцький, В.Камінський та ін.) кінця ХІХ– початку ХХ століття. Діалектологічні програми К.Михальчука та А.Кримського (1910), К.Михальчука та Є.Тимченка (1909).

Нові спроби класифікації українських діалектів (В.Ганцов, М.Наконечний, Ф.Жилко та ін.); усталення попередньої (робочої) схеми поділу діалектів української мови на три групи: північну (поліську), південно-західну, південно-східну. Українська діалектологія як науковий предмет на філологічних факультетах; спроби створення програм і навчальних посібників з української діалектології (М.Сулима, М.Наконечний, А.Москаленко, Ф.Жилко та ін.).

Найважливіші монографічні та лінгвогеографічні праці з української діалектології (В.Ганцов, О.Курило, Б.Кобилянський, В.Ващенко, Г.Шило, Й.Дзензелівський, І.Варченко та ін.).

Праці з української діалектології вчених інших країн (Я.Янов, І.Панькевич, К.Дейна, З.Штібер, Л.Деже та ін.). Важливіші українські діалектологічні словники (І.Верхратського, Д.Яворницького, П.Лисенка, А.Москаленка, В.Ващенко та ін.).

Методи збирання діалектного матеріалу. Безпосереднє спостереження діалектолога. Анкетний метод, його суть, позитивні й негативні риси. Експедиційний метод, його суть, позитивні й негативні риси. Умови і форми організації діалектологічних експедицій. Діалектологічні програми та їхнє значення. Вибір об'єктів для запису діалектних матеріалів. Говіркові особливості мови об'єктів, ситуація мовлення. Техніка запису. Особливості запису матеріалів з лексики, фонетики, морфології, синтаксису.

Методи дослідження діалектного матеріалу. Опис діалектів на підставі зібраних матеріалів. Необхідність урахування жанровостилістичних особливостей записаного матеріалу. Необхідність залучення під час опису даних інших діалектів та споріднених мов, а також даних з історії мови.

Лінгвістична географія. Поняття про лінгвістичну географію. Дослідження діалектного матеріалу методами лінгвістичної географії. Принципи картографування. Засоби картографування: картографічні знаки, штрихування, кольорові площини, ізоглоси, транскрибовані написи. Карти лінгвістичних явищ і карти ізоглос та ареалів. Інтерпретація лінгвістичного картографування. Потреба відображати на лінгвістичних картах як окремі, конкретні факти, так і суцільні мовні явища. Урахування взаємозв'язку і зумовленості різних мовних явищ (фонетичних, акцентологічних, морфологічних, синтаксичних та лексичних) і виділення на лінгвістичних картах різних структурних і генетичних зв'язків картографованого явища.

Види лінгвістичних атласів: загальномовні, регіональні, атласи груп споріднених мов, проблемні, спеціальні атласи та ін.

Розвиток лінгвістичної географії. Закордонні та вітчизняні лінгвістичні атласи. Атлас російських народних говорів центральних областей на схід від Москви (1957); діалектологічний атлас білоруської мови (1963).

Запровадження лінгвогеографічного аспекту під час вивчення говорів української мови. Атласи Ю.Тернацького, З.Штібера, Й.Дзензелівського, В.Ващенко. «Атлас української мови», його завдання і побудова. Особливості методу картографування «Атласу української мови».

Змістовий модуль 2

Фонетика української діалектної мови

Єдність української мови в основних елементах фонетичної системи, граматичної будови та лексики за наявності певних відмінностей. Типи діалектних явищ української мови. Діалектні відмінності української мови у фонетиці, морфології, акцентології, синтаксисі, лексиці.

Фонетика. Загальна характеристика українського вокалізму. Відмінності в системах голосних фонем у діалектах української мови. Склад голосних фонем говорів. Особливості діалектного протиставлення голосних фонем.

Фонема *i*, *ї* відповідники в різних українських діалектах: *i* на місці давнього *h* у південно-східних та південно-західних діалектах; дифтонг *ie* та його відмінності (під наголосом) і монофтонг *e* (в ненаголошеній позиції) у типових північних діалектах. Чергування *o, e* з *i* в південно-східних і в більшості південно-західних діалектів: дифтонги і монофтонги різного типу на місці етимологічних *o, e* в північних діалектах у нових закритих складах під наголосом і збереження *o, e* в ненаголошених позиціях; незалежні від наголосу монофтонги *y, ŷ* на місці етимологічних *o, e* в нових закритих складах у частині карпатських говорів.

Фонема *e* та її варіанти в різних діалектах; *e* (< *e*) в ненаголошених позиціях і *e* (< *a* після *i* в ненаголошених позиціях) у північних говорах. Розрізнення наголошених і ненаголошених складів у північних говорах за допомогою чергування фонем.

Фонема *o* в різних говорах. Нерозрізнення фонем *o* та *y* в ненаголошених позиціях у частині південно-західних говорів (сильне укання); вокальна асиміляція в ненаголошених позиціях (помірне укання) у частині південно-західних і південно-східних говорів – позиційне нерозрізнення фонем *o* та *y*. Позиційно обмежене нерозрізнення фонем *o* та *a* в деяких північних говорах (акання).

Звуження голосних середнього піднесення *e* та *o* внаслідок вокальної гармонії в карпатських говорах.

Фонема *u*, її вияви та варіанти в говорах: *e*. Фонема *ы* в карпатських говорах та її варіанти. Фонема *y* та її варіанти в говорах.

Фонема *a* в діалектах. Звук *a* після м'яких приголосних у говорах. Послідовне збереження *a* в південно-східних і в деяких південно-західних

говорах; перехід *a* будь-якого походження після м'яких приголосних і шиплячих в *e^u*, *u^e*, *i* в частині південно-західних діалектів.

Гіперизми в галузі діалектного вокалізму.

Звукосполюки *ри*, *ли* (< *ръ*, *лъ*, *рь*, *ль*) у різних українських діалектах: *ри*, *ли* в південно-східних та північних при *ир*, *ил* (*ер*, *ел*, *ыр*, *ыл*) у значній частині південно-західних діалектів.

Явища афези в діалектах (найчастіше в північних) української мови.

Деякі інші явища вокалізму українських діалектів.

Загальна характеристика консонантизму українських діалектів. Склад приголосних фонем у говорах. Фонема *z*, *ɾ* у говорах. Фонема *ʃ* у діалектах.

Фонема *dz*, *дж*. Фонема *л* та її варіанти. Кореляція твердості – м'якості приголосних у говорах.

Пом'якшення окремих груп приголосних перед *i* (залежно від походження).

Палатальні приголосні *ж*, *ш*, *ч*, *дж* у частині говорів. Диспалаталізація *р*, *ц* у різних позиціях у частині говорів; палаталізація *р* у кінці складів і слів у деяких південно-східних (наприклад, полтавських) і деяких південно-західних (наприклад, у певних карпатських, у гуцульських та ін.) говорах. Перехід палатальних *т'*, *д'* у *к'*, *г'* в деяких південно-західних говорах, спорадичні факти цього явища в інших говорах.

Кореляція глухості – дзвінкості приголосних фонем (утрата дзвінкості приголосних у кінці слів і складів перед глухими) в південно-західних і частково в південно-східних говорах. Явища асиміляції, протези, епентези, метатези в діалектах.

Відмінності діалектів у системі наголошення.

Змістовий модуль 3

Морфологія української діалектної мови

Морфологія. Спільні і відмінні риси морфології говорів. Різновиди морфологічних відмінностей української діалектної мови: а) зумовлені особливостями фонетики місцевих діалектів; б) викликані різними напрямками граматичної аналогії (індукції).

Категорія роду іменників у говорах. Коливання щодо граматичного роду іменників типу *колод'аз'*, *м'іл'*, *жолуд'*, *пут'*, *б'іл'*, *д'огот'*. Форми жіночого роду *сл'іда*, *чуба*, *дрозда*, *мотил'а*, *дз'аворонка* в частині говорів району Карпат; *зупа*, *маргарина* та ін. у західноукраїнських говорах; серед. роду *бриво*, *здріпка*, *чоўно*, *нумеро* чи *лумеро*, *центро*, *хребто*, *комино* та ін. у деяких південно-західних діалектах.

Категорія числа іменників у діалектах. Збереження залишків двоїни в говорах: *дв'і руц'і*, *дв'і хат'і*, *три сел'і*, *дв'і в'ікн'і* та ін.

Особливості відмінювання іменників у діалектах. Розрізнення закінчень іменників твердих і м'яких основ у частині південно-західних діалектів, менше виявлена ця особливість у певних південно-східних говорах. Найбільше виявлене розрізнення закінчень твердих і м'яких основ іменників у частині північних говорів. Форма давального відмінка однини

іменників чоловічого і середнього роду другої відміни на *-ові, -еві* (рідше *-у*) в південно-східних, *-ови, -еви* (рідше *-у*) в південно-західних, *-у* (в деяких говорах *-ови, -еви*) в північних діалектах. Форми орудного відмінка іменників першої відміни в південно-східних і північних діалектах на *-ою, -ею*; зрідка в північних, суміжних із білоруськими говорами закінчення *-ой, -ей*; у південно-західних переважно *-оў, -еў*, а в деяких *-ом*. Закінчення *-и* (< *и*) в давальному і місцевому відмінках однини іменників жіночого роду м'якої основи (*земли, на землі*) і в місцевому відмінку однини іменників чоловічого роду м'якої основи (*на кони*) в південно-західних діалектах і відповідні форми інших діалектів. Різні структури родового відмінка множини іменників типу *люди, гості* та ін. Збереження архаїчних форм відмінювання іменників у більшій частині північно-західних діалектів: а) називний відмінок множини на *-ове* (*синове, братове, сусідове* тощо), зрідка *-и* (*птаси, воўци* тощо); б) давальний відмінок множини на *-ом, -ім* (*сином, брат'ім, д'ім'ом, л'уд'ім* та ін.); в) місцевий відмінок множини на *-ох, -іх* (*на синых, по л'уд'ох, на кур'іх* та ін.); г) спорадичні форми такого типу в лівобережних південно-східних діалектах (*у груд'іх, на кур'іх* та ін.); г) орудний відмінок множини на *-и* (< *-Ы*) (*давними часи, медже бойки*) та ін.

Діалектні відмінності словотвору іменників. Діалектні відмінності в наголошуванні іменників.

Діалектні відмінності прикметників. Розрізнення твердих і м'яких основ прикметників у говорах: збереження давнього розрізнення «твердих» і «м'яких» прикметників у південно-східних та північних діалектах і відсутність цього розрізнення в багатьох південно-західних. Розрізнення повних і скорочених форм називного відмінка однини – множини в діалектах; повні форми прикметників у багатьох північних говорах у називному відмінку однини в жін. та серед. роді (*добрайа, доброїе*) та в називному відмінку множини (*добрийе*) за наявності в цих говорах у чоловічому роді стягнення форм називного відмінка однини на *-и* типу *добри, син'і*; поширеність нестягнених форм прикметників середнього роду в карпатських говорах західних діалектів (*доброїе, доброе, доброй*). Стягнення закінчень прикметників у південно-західних говорах і частково в південно-східних у давальному і місцевому відмінках однини (*слаўн'і д'іўчин'і, на зелен'і трав'і*). Форми орудного відмінка однини прикметників жіночого роду в різних говорах. Діалектні особливості ступенювання прикметників. Діалектні відмінності наголошування прикметників.

Діалектні особливості творення і відмінювання числівників. Особливості наголошування числівників у діалектах.

Діалектні відмінності займенників. Поширеність у північних та частині південно-східних говорів форм предметно-особового займенника в конструкціях із прийменниками без *н* (*у його, за його, до його, на йій*); поширеність у деяких південно-східних та південно-західних говорах форм давального відмінка однини жін. роду цього ж займенника *йійі* (замість *йій*), *йі*, родового відмінка однини вказівного займенника *тійі* (замість *тійейі, тойі*) у деяких південно-східних говорах тощо. Поширеність у південно-

західних діалектах енклітичних форм займенників (*н'а, т'а, с'а; ми, ти, си*), редукованих (*сес', тот, сес'а, тота, тот'і, сес'і* тощо), стягнених (*мому, твому, мейі, твейі* тощо), а також скорочених (*го – його, му – йому*) займенникових форм. Займенники-артиклі.

Діалектні явища в дієслівних формах. Форми інфінітива в різних діалектах: на *-ти, -т', -т, -чи*. Розрізнення крайніх і середніх членів дієслівних парадигм. Діалектні форми теперішнього часу типу *ход'у, нос'у, воз'у* й аналогічні форми дієприкметників (*завез'ений*), *ходе, носе, робе* в багатьох південно-східних і деяких південно-західних діалектах, *зна, пита, л'іта* та ін. у південно-східних говорах. Тверде *т* в особових закінченнях 3-ї особи однини і множини теперішнього часу, 2-ї особи множини наказового способу в багатьох говорах південно-західних діалектів. Діалектні форми майбутнього часу типу *му ходити, меш робити* і т.д., а також *буду ходиу, буду робиу* та ін. у частині південно-західних говорів і відповідні форми інших діалектів. «Стягнені» перфектні форми минулого часу – *ходив-ем (ходиу-йем), ходив-ес (ходиу-йес)* у південно-західних і деяких північних (західнополіських), а також форми передминулого часу типу *був-ем (буу-йем)* *ходиу* у цих діалектах відповідно до південно-східних *буу ходиу* чи *ходиу буу*. Форми умовного способу в південно-західних діалектах типу *ходиу бих, ходиу бим, буу бим ходиу* відповідно до форм *ходиу би, буу би ходиу* інших діалектів. Відмінності у формах наказового способу. Творення зворотних форм дієслів у різних діалектах. Діалектні відмінності в наголошуванні дієслівних форм.

Діалектні особливості невідмінюваних частин мови (прислівників, прийменників, сполучників, часток, вигуків).

Змістовий модуль 4

Синтаксис української діалектної мови

Синтаксис. Діалектна диференціація в синтаксичній системі української мови. Діалектні відмінності в інтонації та ритмі речень.

Особливості будови простого речення. Діалектні особливості у вираженні підмета, присудка, додатка, означення, обставинних слів. Зворотна частка *с'а* та її місце в реченні в різних говорах. Часте вживання допоміжного дієслова *бути* у формі теперішнього часу при іменному складеному присудку в південно-західних діалектах. Заперечні конструкції типу *не є, не суть* у карпатських говорах. Безособові конструкції типу «було собі двох братів» у деяких південно-західних діалектах. Особливості узгодження присудка з підметом. Діалектні особливості у вживанні відмінкових конструкцій. Безприйменникові конструкції давального відмінка в південно-західних діалектах типу *отець дітям, «єдному чоловікови вмерла дитина»* та ін. Конструкції знахідного відмінка типу «*сини питає*», «*маю хлопці*» та ін. в південно-західних діалектах. Конструкції давального відмінка з прийменниками *к, ік, ку, ід* та ін. в південно-західних і північних діалектах. Конструкції з прийменниками *о, без, през* та ін. в південно-західних діалектах. Конструкції з прийменником *об* у деяких південно-

східних говорах. Конструкції з прийменником *ля (лє)* в північних діалектах. Діалектні сполучники при однорідних членах речення: *да, дай, дий* у північних діалектах, *а* – в південно-західних.

Особливості будови складного речення. Діалектні сполучники складного речення. Сполучники і сполучні слова *коби, кобисьь, коб, кедь, ож, же, жеби* та ін. в південно-західних діалектах. Сполучники *дак, дик* та ін. в північних діалектах.

Змістовий модуль 5

Лексика української діалектної мови

Лексика. Загальна характеристика лексики українських діалектів. Спільні й відмінні елементи в лексиці українських діалектів.

Основні типи діалектних відмінностей у лексиці: діалектні відмінності непотиставні (наявність у певному діалекті слова, що відсутнє в інших діалектах у зв'язку з відсутністю відповідних предметів і понять) і, частіше, протиставні (різні назви одного предмета, різне значення, наголошення, звуковий склад і словотворчі засоби одного слова). Типи протиставних діалектних відмінностей у лексиці – власне лексичні (*півень – когут, хата – хижка*), семантичні (*хвиля – погода, вино – виноград, диня – гарбуз* та ін. в карпатських говорах), акцентологічні (*решето – решето*), словотворчі (*коваль – ковач, косар – косець, пастух – пастир*), викликані різним звуковим складом (*пчола – бджола, колонні – коноплі, повересло – перевесло, чапати – сапати* та ін.).

Діалектна лексика з погляду її походження: а) слова спільнослов'янські, що не ввійшли до літературної мови чи вже втрачені нею, але є в інших слов'янських чи східнослов'янських мовах або їхніх діалектах (*перст – палець, стрийко – вуйко – дядько, гумно – тік, вивірка – білка, видіти – бачити, літось – влони – торік, ораниця – рілля, головник – розбійник* та ін.); б) вузькі діалектизми суто місцевого походження (*місячник – соняшник, визір – вікно* в деяких закарпатських говорах, *сон – соняшник, кияхи – кукурудза* в північних діалектах і т.д.); в) слова, запозичені з інших мов, але невідомі в літературній мові (*файний – гарний, марга, маржина – худоба, газда – господар, хазяїн* та ін. в південно-західних діалектах). Найтиповіші лексичні особливості українських діалектів. Проникнення в діалекти слів із суміжних діалектів сусідніх мов: а) з польської, словацької, угорської, румунської, молдавської, частково німецької мов у південно-західних діалектах; б) з білоруської, російської, польської мов у північних діалектах; в) з російської, частково молдавської, болгарської, тюркських мов у південно-східних діалектах.

Особливості традиційної лексики діалектів. Лексика рільництва, тваринництва, городництва, садівництва, будівництва, різних місцевих промислів та ін. Назви спорідненості, родинних відносин, речей домашнього вжитку, одягу, взуття та ін. Нерівномірність розвитку різних ділянок лексики. Багатство діалектної лексики на слова, що належать до спеціальних галузей господарства, економіки і побуту певного краю. Нетермінологічна лексика

діалектів. Різноманітність лексики діалектів для позначення окремих понять (*торік – вторік – ріктепер – тогід – гідтепер – літось – злони, весною – вярї, холодно – зимно – студено, бачити – видіти, налякати – напудити, багато – много* тощо). Архаїзми в нетермінологічній лексиці південно-західних діалектів. Явища синонімії, зумовлені взаємодією між діалектами, а також між діалектами і літературною мовою.

Специфічно діалектна фразеологія. Своєрідність діалектів у фразеології.

Зміни в лексиці і фразеології діалектів. Перехід давніх слів і виразів у пасивний словник. Поява нових слів і виразів. Поширення загальної лексики літературної мови.

Змістовий модуль 6

Наріччя й говори української мови

1. Північна (поліська), південно-західна і південно-східна діалектні групи української мови і їхні взаємовідносини. Говірки Середньої Наддніпряниці як основа української літературної мови.

2. Північні (поліські) діалекти, межі поширення їх, основні особливості. Групування північних діалектів: а) східнополіські; б) середньополіські; в) західнополіські говори.

Південно-західні діалекти, межі поширення їх, особливості. Групування південно-західних діалектів: а) волинсько-подільська група, до складу якої входять волинський і подільський говори; б) карпатська група, у складі якої виділяють лемківський або західнокарпатський, бойківський або північнокарпатський (північнокарпатський) і закарпатський або середньозакарпатський говори; в) галицько-буковинська група, до складу якої входять надсянський, наддністрянський, гуцульський (східнокарпатський), покутсько-буковинський говори.

3. Південно-східні діалекти, межі поширення їх, основні особливості. Питання про походження південно-східних діалектів: а) говірки Середньої Наддніпряниці; б) слобожанські говірки; в) степові говірки.

3. Рекомендована література

Основна

1. Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія : навчальний посібник з регіональної діалектології для студентів спеціальності «Українська мова і література» / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2012. – 256 с.

2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1984. – 246 с.

3. Гримашевич Г. Українська діалектологія / Г. Гримашевич. – Житомир, 2010. – 172 с.

4. Копусь О. А. Українська діалектологія : навч.-метод. посіб / О. А. Копусь. – Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2012. – 110 с.

5. Мартинова Г. І. Українська діалектологія : навч.-метод. посібник для студ. ф-ту укр. філології денної та заоч. форми навчання / Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина. – Черкаси : ЧНУ, 2006. – 68 с.
6. Монахова Т. В. Українська діалектологія : [навч. посіб. для студ. вищих навч. закл.] / Тетяна Василівна Монахова. – Миколаїв : вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 128 с.
7. Панцьо С. Українська діалектологія : Практикум : навчально-методичний посібник / Стефанія Панцьо. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. – 132 с.
8. Пачева В. М. Діалекти української мови : навч. посіб. / В. М. Пачева. – Мелітополь : Вид. будинок ММД, 2012. – 84 с.
9. Сердега Р. Л. Українська діалектологія : навчальний посібник / Р. Л. Сердега, А. А. Сагаровський. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 156 с.
10. Суховій О. О. Українська діалектологія : навчальний посібник для практичних занять / О. О. Суховій. – К. : Феїкс, 2014. – 216 с.
11. Тищенко Л. М. Українська діалектологія. Вступ: навчальні матеріали для студентів філологічного факультету денної та заочної форми навчання. – Слов'янськ, 2011. – 80 с.
12. Шеремета Н. П. Українська діалектологія : практичні заняття : навчальний посібник / Н. П. Шеремета. – Кам'янець-Подільський, 2005. – 124 с.

Основні джерела

1. Авдеева М. Т. Словарь украинских говоров Воронежской области : в 2 т. / М. Т. Авдеева ; Воронежский государственный университет. – Воронеж, 2008. – Т. 1 : А–М. – 2008. – 228 с.
2. Авдеева М. Т. Словарь украинских говоров Воронежской области : в 2 т. / М. Т. Авдеева ; Воронежский государственный университет. – Воронеж, 2012. – Т. 2 : Н – Я. – 2012. – 307 с.
3. Атлас української мови : у 3-х томах. – К. : Наукова думка, 1984–1988.
4. Березовська Г. Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках / Г. Г. Березовська. – Умань : Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. – 348 с.
5. Негрич Микола. Скарби гуцульського говору : Березови / Микола Негрич. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія «Діалектологічна скриня»). – 224 с.
6. Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / І. В. Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.
7. Скорофатова А. О. Атлас назв корисних рослин в українських східнослов'янських говірках : атлас / А. О. Скорофатова. – Луганськ, 2009. – 316 с.
8. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

9. Словник українських східнослобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.

10. Тищенко Л. М. Питальник для збирання діалектної лексики південнослобожанських говірок / Л. М. Тищенко. – Слов'янськ, 1997.

11. Тищенко Т. Лексика бджільництва Східного Поділля / Т. Тищенко. – Умань: Софія, 2008. – 88 с.

12. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу: 6019 фразеологізмів / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 348 с.

13. Українські східнослобожанські говірки: сучасні діалектні тексти: навч. посіб. / упоряд.: К. Д. Глуховцева, В. В. Леснова, І. О. Ніколаєнко; за ред. К. Д. Глуховцевої. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 424 с.

14. Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпряниці / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Т. I – IV.

15. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Г. Шило. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.

Додаткова

1. Говірки історичної Уманщини та суміжних земель: монографія / [Березовська Г. Г., Кривошея І. І., Тищенко Т. М. та ін.]; за ред. Тищенко Т. М. – Умань: Софія, 2008. – 259 с.

2. Скорофатова А. О. Ономазіологія та лінгвогеографія фітономенів в українських східнослобожанських говірках: монографія / Анна Олександрівна Скорофатова. – Луганськ: Елтон-2, 2009. – 369 с.

3. Слобожанська бесіда: матеріали II регіон. наук. конф. (м. Луганськ, 7 листопада 2008 року) / Луганський національний університет імені Тараса Шевченка / за ред. проф. К. Д. Глуховцевої. – Луганськ, 2008. – Вип. II. – 217 с.

4. Форма підсумкового контролю результатів навчання: залік.

5. Засоби діагностики результатів навчання: усне опитування, письмові самостійні роботи, виконання тестових завдань, запис діалектних текстів фонетичною транскрипцією.